

TADEUSZ PALMOWSKI

Uniwersytet Gdański

OBWÓD KALININGRADZKI I JEGO WSPÓŁCZESNE DYLEMATY

Abstract: The Dilemmas of the Kaliningrad Oblast Today. The Kaliningrad Oblast is a Russian exclave on the Baltic Sea neighbouring with the EU countries of Poland and Lithuania. On one hand, the Oblast belongs to the Russian political, economic and defence area, and on the other, it is separated from other parts of the Russian Federation. This specific location affects the nature of the local economy, the dependence on import and a drive towards cooperating with countries abroad. The economic situation of the Kaliningrad Oblast is strictly related to the economic situation of the remaining parts of Russia. Kaliningrad is subject to principles established by the federal centre, and Moscow decides about the most important issues of the region. At the same time, the Oblast makes efforts to provide conditions for social and economic development comparable to the development standards of neighbouring countries. The residents of the Oblast can be characterised by a sense of own identity, their openness to Europe, as well as activeness and entrepreneurship as compared to other Russian citizens. The greatest number of military units in Russia cluster in Kaliningrad Oblast. This potential is continually strengthened with the progressing modernisation of Russian military forces.

Small border traffic, initiated in July 21 between the Republic of Poland and the Kaliningrad Oblast of the RF, had a major impact on the animation, volume and the dynamics of cross-border relations and the promotion of Poland. In July 2016, the Polish side suspended the project.

Key words: Kaliningrad Oblast, economy, society, cooperation with Poland

JEL codes: F 50, F 15

Wprowadzenie

Decyzją wielkich mocarstw, podjętą podczas konferencji w Teheranie i potwierdzoną w Poczdamie, Prusy Wschodnie zostały podzielone w roku 1945 na dwie części: polską, obejmującą południową część dawnych Prus Wschodnich, i północną część rosyjską, która przybrała po wojnie nazwę obwodu kaliningradzkiego [Cichocki, Pełczyńska-Nałęcz i in. 2011].

Do końca lat 80. XX w. obwód kaliningradzki, stanowiąc najbardziej na zachód wysuniętą i silnie zmilitaryzowaną część RFSRR, oddzieloną od niej terytoriami republik wchodzących w skład jednego państwa federacyjnego, pozostawał tematem tabu tak, jak gdyby „nie istniał” na mapie politycznej. Sytuacja tego obszaru gwałtownie się zmieniła na przełomie lat 80. i 90. XX w. Rozpad ZSRR sprawił, że region, który przez dziesięciolecia był zamkniętą bazą wojskową, ponownie znalazł się w centrum dyskusji politycznych. Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę obwód został oddzielony od Rosji najpierw jednym, a następnie kilkoma państwami (Łotwa

i Białoruś). Ostateczne wydzielenie obwodu ukształtowało się 8 grudnia 1991 r., gdy przestał istnieć ZSRR [Sakson 2014]. Trudności gospodarcze powstałe po rozpadzie ZSRR w sposób szczególny wywarły piętno na zapaści gospodarczej eksklawy. Wskaźniki ekonomiczne były tu nie tylko znacznie gorsze niż w państwach sąsiadujących z obwodem, ale również od średniej rosyjskiej. W 2016 r. zrównały się one ze wskaźnikami Rosji.

Rozszerzenie Unii Europejskiej w 2004 r. wpłynęło także na specyfikę i unikatowe geostrategiczne położenie obwodu kaliningradzkiego, stanowiącego część Federacji Rosyjskiej, usytuowaną wewnątrz Zjednoczonej Europy. Obwód kaliningradzki mógł tylko w ograniczonym stopniu korzystać z dóbr nowego otoczenia, ze względu na niedostosowanie panujących tu norm życia polityczno-gospodarczego i obowiązujących standardów technologicznych.

1. Specyfika eksklawy

Obwód kaliningradzki to miejsce, gdzie Wschód spotyka się z Zachodem. To także styk katolicyzmu z prawosławiem. To – jak mówią jego mieszkańcy – „już nie Rosja, a jeszcze nie Europa”. Mają oni poczucie odrębności od reszty Federacji Rosyjskiej. Obszar ten stał się eksklawą otoczoną całkowicie odmiennym od rosyjskiego organizmem politycznym, gospodarczym i militarnym [Sakson 2015].

Pozycja Kaliningradu jest unikatowa pod względem historycznym, ekonomicznym i geopolitycznym. Tę dawną część Prus Wschodnich należącą do Rosji dzieli odległość 600 km od tego kraju. Stąd do Warszawy i Berlina jest znacznie bliżej niż do Moskwy. Z drugiej strony obwód położony jest stosunkowo niedaleko od wysoko rozwiniętych regionów Europy Zachodniej.

Z gospodarczego punktu widzenia Kaliningrad był i jest bardzo ważny dla Rosji, gdyż dostarczał około 10% produkcji rybnej, 6% celulozy, 4% papieru, 100% bursztynu. Złóża bursztynu (90% światowych zasobów) stanowią główny atut regionu [Pacuk, Palmowski 1998]. Sektor ten kontrolowany jest przez korporację państwową Rostech. Budżet regionu jedynie w ograniczonym stopniu korzysta na tej branży, gdyż obrót wydobywanym bursztynem w dużej mierze odbywa się w szarej strefie. W Kaliningradzkim Kombinacie Bursztynowym w Jantarnym wydobyto w 2015 r. 313 t tego mineraloidu. Dodatkowo nielegalne wydobycie na terenie obwodu szacowane jest na 150 t rocznie.

Najważniejszym miastem obwodu jest Kaliningrad – centrum administracyjne, przemysłowe, handlowe, naukowe i kulturalne, w którym koncentruje się 46% ludności i 60% potencjału przemysłowego. Nad Bałtykiem w Swiętłogorsku, Zielonogradsku, Jantarnym i Pioniersku rozwinęło się zaplecze turystyczno-sanatoryjne.

Obwód kaliningradzki, w porównaniu z pozostałą częścią Rosji, wyróżnia się silnie rozwiniętym sektorem małych przedsiębiorstw. Jest ich dwukrotnie więcej niż w Rosji. Generują one około 35% PRB eksklawy. Po części jest to efekt przywilejów, jakie przysługiwały regionowi do 2006 r., zezwalających na bezcłowy wwóz towarów na terytorium regionu i przyczyniających się do rozwoju handlu. Z drugiej strony jest to rezultat ożywionych kontaktów mieszkańców obwodu z sąsiadami.

Następstwem rosyjskich retorsji na sankcje Zachodu obejmujących zakaz importu do Rosji dużej grupy towarów, w tym polskich produktów rolno-spożywczych – głównie mięsa oraz owoców i warzyw (z Litwy embargiem objęte zostało mleko i nabiał) – był znaczący wzrost kosztów utrzymania w obwodzie kaliningradzkim. Jego mieszkańcy, którzy tradycyjnie zaopatrywali się w żywność po polskiej stronie granicy, gdyż było tu średnio o 40% taniej, jeszcze chętniej zaczęli kupować w Polsce różnego rodzaju towary, począwszy od sprzętu RTV/AGD, przez materiały budowlane po żywność. Jednak szturm sklepów po polskiej stronie granicy, szczególnie w Braniewie, Bartoszycach i Elblągu, został w końcu 2014 r. osłabiony po katastrofalnym dla Rosjan spadku wartości rubla. W następstwie wielkość zakupów Rosjan w Polsce zmalała [Sakson 2015].

Pomimo licznych trudności, dzięki zwolennikom polityki integracji gospodarczej i społecznej Kaliningrad współpracuje w ramach wielu inicjatyw i programów bałtyckich, takich jak Konferencja Współpracy Subregionalnej Państw Morza Bałtyckiego (BSSSC), Związek Miast Bałtyckich, VASAB 2010, Organizacja Portów Bałtyckich (BPO), Bałtyckie Stowarzyszenie Instytucji Rozwoju Regionalnego (BARDI), Euroregiony Bałtyk i Niemen [Zauch 2001]. Wśród głównych celów rozwoju terytorium obwodu wskazano na integrację eksklawy z krajami bałtyckimi, rozwój kompleksu transportowego oraz regionalnej infrastruktury turystycznej i jej integrację z infrastrukturą turystyczną Europy Bałtyckiej [Palmowski 2011].

2. Powiązania komunikacyjne

Eksklawowe położenie spowodowało, że obwód kaliningradzki uzależniony jest od funkcjonowania powiązań komunikacyjnych. Najważniejsze z nich wiążą się ze sprawnym wykonywaniem przewozów przez transport morski, kolejowy, drogowy i lotniczy z Rosją właściwą.

Port w Kaliningradzie nie zamarza zimą, dostępny jest dla żeglugi przez cały rok. Jego otwarcie dla żeglugi międzynarodowej nastąpiło w 1991 r. Zlokalizowano go w dolnym odcinku rzeki Pregoly przy ujściu do Zalewu Kaliningradzkiego (Wiślanego), w odległości 43 km od morza. Wzdłuż kanału Bałtyjsk–Kaliningrad w ciągu ostatnich lat zlokalizowano kilkanaście znaczących przedsięwzięć, organicznie związanych z przewozami drogą morską. Należy do nich m.in. Łukoil, Bałnafta, Rosmorport, Sojuz TTM (oleje spożywcze), Sodużestwo-Soja itp. Przy wejściu z morza do kanału usytuowany jest awanport Kaliningradu – Bałtyjsk.

Port w Kaliningradzie składa się z kilku niezależnych od siebie jednostek organizacyjnych. Najważniejsze z nich to Morski Port Handlowy i Port Rybacki. Porty rybackie zlokalizowano także nad otwartym morzem w Pioniersku i przy kanale żegludowym w Swietłym. W Bałtyjsku od dawna funkcjonuje Bałtycka Kompania Przeładunkowa Ropy (BNK), gdzie rocznie przeładowuje się 1,5 mln m³ przetworów ropy naftowej. Porty Kaliningradu powiązane są bezpośrednimi liniami żegludowymi, w tym promowymi, z portami Rosji (Sankt Petersburg), Niemiec i innymi portami krajów nadbałtyckich [Palmowski 2013].

Ważną rolę w obsłudze transportowej portów i całego obwodu odgrywają połączenia kolejowe. Transportem kolejowym przewozi się około 40% ładunków obwodu. Ten rodzaj transportu odgrywa istotną rolę w przewozach pasażerskich, zarówno wewnątrz obwodu, jak i zewnętrznych (do pozostałej części Rosji). Z Kaliningradu wyjeżdżają pociągi m.in. do głównych miast Rosji – Moskwy i Sankt Petersburga.

Całkowita długość linii kolejowych obwodu wynosi 765 km, Spośród 55 stacji kolejowych, na pięciu istnieją techniczne możliwości do prowadzenia prac przeładunkowych z kolei europejskiej na rosyjską i odwrotnie. Dotyczy to Kaliningradu, Bagrationowska, Czerniachowska, Mamonowa i Żeleznodorożnego. Główna szerokotorowa magistrala kolejowa prowadzi z Kaliningradu przez Czerniachowsk, Niestierow, Kowno, Mińsk i dalej w kierunku Moskwy. Przepustowość tej linii nie jest w pełni wykorzystywana.

Linia kolejowa biegnąca z Kaliningradu w kierunku północnym przez Sowieck, Szawle do Rygi w ostatnich latach jest tylko w minimalnym stopniu wykorzystywana do przewozu ładunków. Podobna sytuacja dotyczy połączeń w kierunku południowym do Polski. Wielkość ładunków kolejowych przy poprawie efektywności przewozów i pełnym wykorzystaniu istniejącego potencjału infrastruktury kolejowej może być znacznie zwiększona. Możliwości połączenia z Litwą istnieją przez przejścia graniczne: Sowieck–Pagegaj, Niestierow–Kibartaj, z Polską przez Żeleznodorożnyj–Skandawa i Mamonowo–Braniewo.

Sieć drogowa obwodu jest dobrze rozwinięta. Łączna długość dróg publicznych o twardej nawierzchni i znaczeniu regionalnym wynosi 4625 km. Na 1000 km² powierzchni obwodu przypada 308,1 km dróg utwardzonych (w Federacji Rosyjskiej 67,1 km). Do dróg o znaczeniu federalnym należą odcinki Kaliningrad–Niestierow i Gwardiejsk–Nieman. Cechą tych dróg, o łącznej długości 252 km, jest ulepszona nawierzchnia. Długość dróg o znaczeniu lokalnym sięga 4,3 tys. km. W projektach rozwoju sieci drogowej zakłada się dalszą modernizację obwodnicy Kaliningradu, plany przewidują także budowę magistrali drogowej pomiędzy Mamonowem i Sowieckiem. Na terenie obwodu przebiega modernizowana droga, która w przeszłości miała łączyć Królewiec z Berlinem. Droga ta łączy się z polską drogą ekspresową S22 poprzez otwarte w grudniu 2010 r. przejście graniczne Grzechotki–Mamonowo II.

W latach 2008–2016 powstał znaczący odcinek drogi szybkiego ruchu Primorskoje kolco, który połączył miasta na wybrzeżu Morza Bałtyckiego, Kaliningrad–port lotniczy Chrabrowo–Zelenogradzk–Pioniersk i Swietłogorsk. Trwają prace nad odcinkiem Swietłogorsk–Bałtyjsk–Kaliningrad, gdzie droga ta połączy się z obwodnicą kaliningradzką. Łączna długość drogi Primorskoje kolco będzie wynosiła 184 km.

Transport samochodowy pełni główną rolę w przewozach miejskich na terenie obwodu. Drogi o nawierzchni utwardzonej w miastach stanowią 87,7% powierzchni ulic. Transportem drogowym (autobusowym) wykonywane są regularne rejsy pasażerskie do Polski, Niemiec, na Białoruś, do krajów bałtyckich i innych. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku towarowego transportu samochodowego.

Transport lotniczy odgrywa ważną rolę w powiązaniach obwodu, przede wszystkim z Rosją. Jedynym cywilnym portem lotniczym jest odległe o 25 km od Kaliningradu Chrabrowo. Wyposażone jest w pas startowy o długości 2500 m, przedłużony ostatnio do 3350 m i szerokości 45 m, co umożliwia przyjazd samolotów An-24,

Tu-134, Tu-154, Jak-40, Jak-42, Boeing-737, Airbus-319, Airbus-320, Airbus-321 i innych. Częściowo zmodernizowany terminal pasażerski może obsłużyć w ciągu godziny do 400 pasażerów. Kaliningrad utrzymuje regularne połączenia lotnicze m.in. z Moskwą i Sankt Petersburgiem. Połączenia międzynarodowe dotyczą głównie kierunku wschodniego. Utrzymywane są m.in. z Białorusią i innymi państwami WNP. Loty czarterowe odbywają się także do miejscowości wypoczynkowych w basenie Morza Śródziemnego. W czerwcu 2017 r., po pięciu latach przerwy, LOT po raz trzeci reaktywował połączenie Warszawy z Kaliningradem¹. Stolica Polski stanowi dla Kaliningradu port przesiadkowy w ruchu europejskim i transatlantyckim.²

3. Potencjał inwestycyjny

Sytuacja ekonomiczna obwodu kaliningradzkiego jest ściśle związana z koniunkturą gospodarczą w pozostałej części Rosji, produkcja w regionie w większości przeznaczona jest na rynek rosyjski. Głównymi inwestorami są tu rosyjskie podmioty gospodarcze. Ze względu na mały rynek zbytu obejmujący niecały milion mieszkańców gospodarkę regionu charakteryzuje niski potencjał inwestycyjny i niemal całkowita zależność od drogiego importu. Dostępność dostaw z Rosji ograniczają wysokie koszty tranzytu, a import z UE – cła i zakazy wwozowe, w szczególności wprowadzone w sierpniu 2014 r. embargo na import towarów rolno-spożywczych z Zachodu.

Atrakcyjność inwestycyjna regionu w ostatnich latach została znacznie zmniejszona. Na dużej części terytorium obwodu ze względu na bezpieczeństwo wprowadzono ograniczony dostęp dla cudzoziemców. Przewycięzeniu tych barier miały służyć przywileje ekonomiczne nadawane regionowi od początku lat 90., które przekształciły go w szarą strefę przeładunku towarów z państw trzecich do Rosji właściwej.

W związku z lokalizacją w Kaliningradzie stadionu na Mistrzostwa Świata w Piłce Nożnej w 2018 r. na wyspie Oktiabrskij, powstała konieczność wykonania szeregu inwestycji mostowych i wodnych (porty jachtowe, estakady, kładki dla pieszych, w tym w okolicach „Rybnej Dierewni”). Stadion zaprojektowano na 35 tys. miejsc, w tym 10 tys. tymczasowych ze stałym zadaszaniem. Towarzyszyć mu będzie znaczna liczba obiektów tymczasowych, takich jak centra prasowe, składy, parkingi. Całość finansowana jest z budżetu federalnego. Po zakończeniu mistrzostw, stadion stanie się obiektem klubu piłkarskiego Bałtika. Po zmianie pokrycia płyty stadionu z trawiastej na sztuczną obiekt będzie mógł pełnić funkcję sali koncertowej. Przestrzeń pod trybunami będzie służyła do organizacji wystaw i wernisaży. Pomieszczenia zwolnione po mistrzostwach zostaną wykorzystane przez sekcje sportowe, szkoły itp. Teren wokół stadionu zostanie strefą spacerów i aktywnego wypoczynku.

¹ Połączenie LOT-u Warszawa–Kaliningrad istniało w latach 2002–2008 oraz 2010–2012. Nie było ono rentowne.

² Najbliższym portem lotniczym, z którego mieszkańcy Kaliningradu w dużej liczbie podróżują na Zachód, jest port Gdańsk-Rębiechowo.

4. Specjalna Strefa Ekonomiczna a gospodarka

Cały region uzyskał w 1992 r. status wolnej strefy ekonomicznej, a od 1996 r. Specjalnej Strefy Ekonomicznej (SSE). Tym sposobem przedsiębiorcy, w tym duże korporacje, uzyskali dostęp do niespełna milionowego obwodu kaliningradzkiego, a przez niego „teoretycznie” do całego rynku rosyjskiego. Od tego czasu zaczęto określać obwód jako „bramę do Rosji”.

1 kwietnia 2006 r. weszła w życie ustawa o SSE. Dała ona prawo do bezcłowego wwozu towarów na teren obwodu podmiotom posiadającym status Rezydenta Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Uzyskanie statusu Rezydenta SSE wymaga zainwestowania w ciągu trzech lat 5 mln euro [Palmowski 2013]. Od 1 kwietnia 2016 r., tj. po zakończeniu okresu umożliwiającego bezcłowy wywóz produktów wytworzonych w obwodzie kaliningradzkim z surowców i komponentów zagranicznych na pozostałe terytorium Rosji, wprowadzono nowe zasady (w tym obniżono kwotę minimalnego zainwestowania), według których SSE w obwodzie kaliningradzkim będzie funkcjonować do 2031 r. Towary wwożone do wykorzystania w regionie nadal są zwolnione z opłaty ceł, podatków – w ramach procedury Wolnej Strefy Celnej (z wyjątkiem towarów znajdujących się w wykazie ustalonym przez rząd FR). Od 1 kwietnia 2016 r. zmianie uległ system dostaw produkcji z obwodu kaliningradzkiego na pozostałe terytorium Rosji – wymagana jest opłata ceł i VAT. Tym samym towary zagraniczne wwieszone na terytorium obwodu w trybie procedury Wolnej Strefy Celnej i dostatecznie przetworzone (w większości przypadków 30% wartości dodanej) mogą być dostarczane na pozostałe terytorium Rosji w ramach procedury dopuszczenia do obrotu wewnętrznego. W czasie obowiązywania formuły SSE z 1996 r. na zwolnieniach celnych i podatkach pośrednich budżet państwa „stracił” około 15 mld USD, a obwód przekształcił się w szarą strefę przeładunkową. W SSE zarejestrowało się jedynie 109 rezydentów, w tym jedna polska firma (maj 2016). Łączne ich inwestycje szacowane są na 2,5 mld USD.

W ostatnich latach władze rosyjskie starają się zmienić charakter gospodarki obwodu z przeładunkowej na produkcyjno-eksportowej, co ma się przyczynić do redukcji patologii ekonomicznych w regionie. Dotychczas likwidacja ulg celnych nie miała istotnego negatywnego wpływu na gospodarkę. Na początku 2016 r. z ulg tych korzystało około 800 podmiotów w regionie.

Sytuacja gospodarcza w obwodzie kaliningradzkim w ciągu ostatnich lat była trudna. Spadek cen ropy naftowej i nałożenie się na to zachodnich sankcji ekonomicznych³ oraz rosyjskich kontrsankcji spowodowały niedobory towarów i wzrost cen. Produkt regionalny brutto (PRB) spadł w 2015 r. o 7,6%. Od kilku lat zmniejszają się inwestycje w regionie (średnio ponad 10% rocznie), od 2015 r. maleją również realne dochody mieszkańców (o ok. 6%). Problemy występują w przemyśle wydobywczym, samochodowym, handlu i transporcie. Pewne symptomy poprawy sytuacji odnotowane zostały jednak w przemyśle przetwórczym (głównie spożywczym) i rolnictwie (co było w dużej mierze wynikiem embarga na import towarów rolno-spożywczych

³ Zachodnie sankcje objęły bankowość, technologie, broń i sprzęt wojskowy. W odpowiedzi Rosja wprowadziła zakaz importu owoców, warzyw, mięsa, drobiu, ryb, mleka i nabiału z USA, UE, Australii, Kanady i Norwegii.

i wdrażanej polityki substytucji importu) oraz budownictwie, m.in. w następstwie przygotowań do mistrzostw świata w 2018 r.

5. Problemy energetyczne

Obwód kaliningradzki przy aktualnym poziomie rozwoju gospodarczego pokrywa swoje zapotrzebowanie na energię elektryczną. Zapewniają ją dwa bloki elektrociepłowni TEC-2 zasilane gazem, każdy o mocy 450 MW. Jednak surowce, w tym głównie gaz ziemny i węgiel do jej produkcji, są importowane. Budowa od 2010 r. Bałtyckiej Elektrowni Jądrowej na terenie obwodu, w pobliżu miasta Nieman, w 2013 r. została wstrzymana [Informacje Gospodarcze... 2014]. Firma Rosatom nie znalazła potencjalnych zagranicznych odbiorców energii elektrycznej. Planowana moc elektrowni (dwa bloki po 1170 MW) znacznie przekraczała zapotrzebowanie regionu. Tylko część jej produkcji miała być wykorzystana na miejscu do pokrycia wzrostu popytu na energię oraz zastąpienia produkcji z małych ekologicznie szkodliwych elektrociepłowni węglowych. Zgodnie z koncepcją Moskwy, energia z elektrowni jądrowej miała być eksportowana do UE.

W celu zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego obwodu (z pominięciem gaziociągu przebiegającego przez Litwę) Rosjanie zamierzają wykorzystać statek – pływający terminal regazyfikacyjny LNG⁴, który, po przycumowaniu, połączony zostanie 3,5-kilometrowym rurociągiem z terminalem w Kaliningradzie. Po zakończeniu inwestycji pływający terminal LNG będzie mógł obsłużyć dziennie 9 mln m³ gazu. Jego właścicielem będzie Gazprom.

6. Zagrożenia społeczne

W obwodzie ma miejsce odchodzenie od „tradycyjnej” korupcji w relacjach obywatel–urzędnik. Obecnie coraz częściej urzędnicy czerpią korzyści majątkowe i wyprawdzają publiczne pieniądze poprzez przywileje dla firm i projektów będących własnością ich krewnych i znajomych. Jedną z najgłośniejszych afer korupcyjnych dotyczy budowy stadionu piłkarskiego. Lokalnym urzędnikom zarzuca się, że wybierając najmniej korzystną lokalizację obiektu na bagnistej wyspie w centrum miasta, kierowali się interesami powiązanych z nimi firm. Zastępowanie na stanowiskach decyzyjnych przedstawicieli lokalnych elit przez osoby przysłane z Moskwy prowadzi do wzmocnienia kontroli politycznej Moskwy nad regionem. Ma to także ograniczyć skalę patologii związanych z zarządzaniem środkami finansowymi w obwodzie czy czerpaniem korzyści z działalności przestępczej przez podmioty państwowe.

Obowiązujący w Rosji system rozliczeń finansowych pomiędzy budżetem federalnym a budżetami regionów powoduje, że jedynie 40% podatków pobieranych w obwodzie kaliningradzkim zasila lokalny budżet, reszta trafia bezpośrednio do federalnego centrum.

⁴ Jednostka regazyfikacyjna LNG dla Kaliningradu budowana jest przez południowokoreański koncern stoczniowy Hyundai Industries. Wartość inwestycji to 295 mln USD.

7. Ludność i polityka Moskwy

Eksklawowe położenie geograficzne regionu i napływowy charakter ludności, gdzie jedynie około 50% mieszkańców urodziło się w obwodzie, a 20% permanentnie migruje do i z Rosji, wytworzyło swego rodzaju specyficzną odrębność społeczeństwa obwodu. Na jego charakter wpływa silna obecność wojskowych, gdyż przedstawiciele struktur siłowych wraz z rodzinami stanowią około 30% populacji obwodu. Rosjanie stanowią 86,4% ludności, Ukraińcy 3,7%, Białorusini 3,6%, Litwini 1,1%, Ormianie 1,0%, Niemcy 0,8%, Tatarzy 0,5%. Na pozostałe 2,8% składają się przedstawiciele 97 narodowości. Pod względem wyznaniowym 65% to prawosławni, 5% katolicy, a pozostali – ateści, agnostycy i inni. Kaliningradczycy wyróżniają się dużą mobilnością i intensywnymi kontaktami z unijnymi sąsiadami. Częściej wyjeżdżają za granicę na Zachód niż do Rosji. Liczniej nawiązują do niemieckiej przeszłości regionu, co widoczne jest w formach architektonicznych oraz w charakterystycznym wyposażeniu obiektów publicznych, takich jak hotele, restauracje itp.

Mieszkańców cechuje też większa niż w pozostałej części Rosji aktywność społeczna i przedsiębiorczość, co początkowo związane było z handlem przygranicznym. Wrazem tego były także liczne protesty uliczne głównie na tle społeczno-ekonomicznym. W 2010 r. doprowadziły one nawet do zmiany gubernatora. Jednak polityka Moskwy, osłabiająca poczucie odrębności, wyhamowała potencjał protestacyjny w regionie.

Zastępowanie na stanowiskach decyzyjnych przedstawicieli lokalnych elit przez osoby przysłane z Moskwy prowadzi do wzmocnienia kontroli politycznej Moskwy nad regionem [Rogoża i in. 2012].

Celem polityki Moskwy wobec Kaliningradu jest utrzymanie nad nim kontroli i stabilizacja społeczna. Działania wobec obwodu często nie były dla niego korzystne, a czasami nawet sprzeczne. Ze względu na silną obecność struktur siłowych, przy słabej pozycji gubernatorów, władza w regionie była podzielona, co prowadziło do konfliktu interesów. Gubernatorzy nie mieli wpływu na decyzje dotyczące struktur siłowych i podległego im terytorium czy też głównych w obwodzie gałęzi gospodarki. Zarówno sektor bursztynowy, jak i budowa elektrowni atomowej nadzorowane były bezpośrednio przez federalne centrum.

8. Militaryzacja obwodu

Ze względu na położenia regionu jako najbardziej wysuniętego na zachód, graniczącego z państwami UE i NATO, obwód kaliningradzki jest jednym z największych skupisk jednostek wojskowych w Rosji, traktowany przez Moskwę jako istotny element rosyjskiego potencjału militarnego w regionie Morza Bałtyckiego. Stacjonują tu liczne jednostki sił zbrojnych i marynarki wojennej. Łącznie około 25 tys. osób. W grudniu 2011 r. w obwodzie kaliningradzkim oddano do użytku stację radiolokacyjną systemu wczesnego ostrzegania o ataku raketowym Woroneż – DM. Potencjał militarny obwodu jest stale wzmacniany w ramach modernizacji rosyjskich sił zbrojnych. Zlokalizowano tu także magazyny do przechowywania taktycznej broni jądrowej, co pozwala na rozmieszczenie jej w obwodzie w stosunkowo krótkim czasie.

Usytuowanie w obwodzie w 2012 r. systemów obrony powietrznej S-400, okrętów wyposażonych w rakiety przeciwokrętowe Kalibr mogących również atakować cele naziemne, systemów raketowych Bastion oraz rozpoczęcie rozmieszczania systemów raketowych Iskander (o zasięgu 500, a nawet 700 km, zdolnych do przenoszenia taktycznych głowic jądrowych), umożliwia utworzenie tzw. strefy antydostępowej (A2/AD)⁵, pozostawiającej w zasięgu rosyjskich środków rażenia terytoria i przestrzeń powietrzną sąsiednich państw NATO [Wiśniewska i in. 2016].

Gdy relacje Rosji i Zachodu pogorszyły się w wyniku konfliktu na Ukrainie, obwód kaliningradzki zaczął być postrzegany jako potencjalne źródło destabilizacji i możliwy punkt zapalny dla Europy Bałtyckiej. Jednak mieszkańcy obwodu, w przeciwieństwie do granicznych sąsiadów, traktują wojsko jako gwaranta bezpieczeństwa i pokoju.

9. Relacje handlowe z Polską

W kaliningradzkim imporcie następuje reorientacja na rzecz dostawców z Ameryki Południowej i Azji, głównie ze względu na istniejące zakazy importu artykułów rolno-pożywczych. Widoczna jest substytucja importu przez produkcję rosyjską, o czym świadczy głęboki spadek dostaw z zagranicy.

Wartość polskiego eksportu do obwodu kaliningradzkiego w 2015 r. sięgała 434,4 mln USD. Stanowiło to 5,5% importu obwodu. Największe grupy towarowe w polskim eksporcie to tworzywa sztuczne, drewno i wyroby z drewna, maszyny i urządzenia, artykuły rolno-spożywcze, wyroby przemysłu metalurgicznego, materiały budowlane, szkło, meble i wyroby przemysłu lekkiego. Polska uplasowała się na 8 miejscu wśród dostawców do obwodu kaliningradzkiego. Polscy dostawcy utrzymali wiodące pozycje w kaliningradzkim imporcie w odniesieniu do artykułów budowlanych, wyrobów z drewna, metalu, pralek, monitorów i mebli drewnianych.

Polski import z obwodu kaliningradzkiego w 2015 r. wyniósł 116,8 mln USD, co stanowiło 4,3% eksportu obwodu. Największe pozycje to odpady przemysłu spożywczego (wykorzystywane w przemyśle paszowym), pasze, żelazo, tytoń i wyroby tytoniowe, węgiel, torf, tłuszcze i oleje pochodzenia roślinnego, papier i tektura, urządzenia mechaniczne, kotły, drewno i węgiel drzewny, wyroby metalowe, ryby, pojazdy drogowe, części motoryzacyjne i jednostki pływające [*Przewodnik dla przedsiębiorcy* 2016] .

W ostatnich kilku latach nie odnotowano znaczących nowych polskich inwestycji w obwodzie kaliningradzkim, a liczba aktywnych firm z polskim kapitałem wynosi około 50. Bezpośrednie polskie inwestycje w obwodzie są niewielkie i wynoszą zaledwie kilka mln USD. Łączny poziom polskich inwestycji w regionie szacuje się na 20–30 mln USD.

⁵ System antydostępowy A2/AD to połączenie działań przeciwnika, które ograniczają wielowarstwowo dostęp do teatru działań. Polega on m.in. na zakłócaniu elektronicznych systemów naprowadzających, komunikacji oraz zestrzeliwaniu pocisków manewrujących, dronów i samolotów. W kontekście kaliningradzkim to systemy radarowe, pociski obrony powietrznej oraz pociski raketowe przeznaczone do uderzania w cele lądowe i morskie.

W strukturze polskich firm przeważają przedsiębiorstwa ze strefy pozaprodukcyjnej – około 60% (handel, usługi – m.in. transportowo-logistyczne). W sektorze produkcyjnym około 40% polskich firm działa w sektorze budowlanym, ponad 30% maszynowym, 10% w sferze urządzeń chłodniczych i wentylacyjnych, komponentów elektronicznych, 10% w branży rolno-spożywczej, m.in. w sferze przetwórstwa mleka, uprawy ziemi, sadów, produkcji artykułów z tworzyw sztucznych, w tym dla budownictwa. Pozostałe to firmy z branży przemysłu lekkiego (m.in. produkcja włókiennicza i obuwnicza) oraz produkcji mebli. Polscy przedsiębiorcy podejmują bądź planują realizację projektów inwestycyjnych przede wszystkim w sektorze rolniczym, a także budowlanym.

10. Wspólne projekty transgraniczne

Duże znaczenie dla współpracy gospodarczej z obwodem kaliningradzkim miała realizacja projektów współpracy transgranicznej współfinansowanych ze środków UE. Dotychczasowe projekty, w których strony polska i kaliningradzka występowały w charakterze beneficjentów bądź partnerów, obejmowały m.in. oczyszczalnie ścieków, budowę dróg, współpracę w sferze medycyny, w dziedzinie edukacji, kultury i sportu. Rozwój sieci komunikacyjnej – w tym projekty Via Baltica i Via Hanseatica – to konkretne korzyści dla Kaliningradu i szansa lepszego powiązania z krajami bałtyckimi oraz państwami Unii Europejskiej. Dzięki wsparciu finansowemu Brukseli, Kaliningrad aktywnie uczestniczy w międzynarodowych projektach dotyczących planowania przestrzennego, układów komunikacyjnych wokół Bałtyku, planowania przestrzennego na morzu itp. [Wojtasik 1998]. Jedną z tych inicjatyw przygotowywanych w ramach Interregu III B był projekt SAPPHIRE ARC – Łuk Południowego Bałtyku, zintegrowanego rozwoju strefy brzegowej południowego Bałtyku [Zauch 2001, s. 13].

W latach 2006–2008 w ramach programu współpracy transgranicznej PL–LT–RU wykonano projekt *POWER*.⁶ Dzięki przeprowadzonym badaniom pozyskano w praktyczny sposób narzędzia planistyczne, niezbędne informacje, przygotowano podstawy planowania przestrzennego oraz stworzono warunki do efektywnego rozwoju energetyki wiatrowej na obszarze morskim u wybrzeży Morza Bałtyckiego, należącym do Litwy, Rosji i Polski. Projekt obejmował m.in. wspólne badania i wymianę doświadczeń w dziedzinie oceny zasobów energii wiatru, w tym analizę korzyści i ewentualnego ryzyka ekonomicznego. Uzyskane wyniki wskazały potencjalne obszary dla lokalizacji farm wiatrowych na morzu.

W ramach programu współpracy transgranicznej PL–LT–RU na lata 2007–2013 wykonano m.in. projekt „Szlakiem wybitnych postaci historycznych Mikołaj Kopernik i Immanuel Kant”. W ramach tej trasy turyści mają możliwość poznania biografii obu uczonych oraz odwiedzenia szeregu związanych z nimi miejsc w północno-wschodniej Polsce i obwodzie kaliningradzkim.

⁶ <http://corpi.ku.lt/power/> Perspectives of Offshore Wind Energy development in marine areas of Lithuania, Poland and Russia (Perspektywy rozwoju energetyki wiatrowej na obszarach morskich Litwy, Polski i obwodu kaliningradzkiego).

Wykonany przez partnerów z Polski i Rosji w latach 2013–2015 projekt VILA⁷ (VILA – *Opportunities and Benefits of Joint Use of the Vistula Lagoon*/Wspólne korzyści rozwoju potencjału Zalewu Wiślanego) dotyczył wykorzystania pełnego potencjału Zalewu Wiślanego, akwenu przeciętego granicą polsko-rosyjską. Podstawowym celem projektu było określenie możliwości i działań służących wzmocnieniu współpracy społeczno-gospodarczej pomiędzy obiema częściami Zalewu Wiślanego. Projekt VILA uwzględniał unikatowość przyrodniczą Zalewu Wiślanego oraz współpracę lokalnych społeczności [Szwankowska, Fiedorow 2015].

Współpraca regionalna z Rosją, pomimo czasowo wprowadzonych ograniczeń, jest kontynuowana. Jej pozytywnym przykładem są działania w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa UE Polska–Rosja 2014–2020⁸. Głównym jego celem jest wspieranie transgranicznej współpracy w sferze społecznej, środowiska, gospodarczej i instytucjonalnej. Program obejmuje cztery cele tematyczne, takie jak: promocja kultury lokalnej i zachowanie dziedzictwa historycznego, ochrona środowiska, łagodzenie i adaptacja do zmian klimatycznych, poprawa dostępności regionów, rozwój trwałego i odpornego na klimat transportu oraz sieci i systemów komunikacyjnych, wspieranie zarządzania granicami oraz bezpieczeństwem na granicach, zarządzanie mobilnością i migracjami.

11. Mały ruch graniczny

Po wejściu w życie dnia 27 lipca 2012 r. umowy o małym ruchu granicznym (MRG)⁹ pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a obwodem kaliningradzkim odnotowano największą dynamikę rozwoju relacji transgranicznych po 1990 r. Dzięki MRG liczba osób przekraczających granicę osiągnęła w 2013 r. po raz pierwszy w historii 6 mln osób, zaś w 2014 r. przekroczyła 6,5 mln osób. Zasady małego ruchu granicznego dotyczyły ściśle określonego terytorium strefy przygranicznej. W granicach Polski obejmowały 13 powiatów z województwa warmińsko-mazurskiego, przyległych bezpośrednio do granicy oraz sąsiadujących z tymi jednostkami od południa, a także 7 nadmorskich powiatów z województwa pomorskiego wraz z powiatem malborskim. Po stronie rosyjskiej małym ruchem granicznym objęte zostało całe terytorium obwodu kaliningradzkiego. Tylko w 2015 r. Rosjanie wydali około 286 mln zł na obszarze objętym umową o małym ruchu granicznym. Korzystali na tym właściciele sklepów i punktów usługowych, w tym w sektorze opieki zdrowotnej, a restauratorzy i hotelarze. Odwiedzający region kaliningradzcy, w tym także liczna młodzież, coraz chętniej korzystali z oferty kulturalnej i turystycznej, zwiedzając pomorskie muzea i zabytki oraz uczestnicząc w wydarzeniach kulturalnych i sportowych. Rozwiązanie

⁷ Projekt VILLA wykonany został w ramach Lithuania–Poland–Russia Cross-Border Cooperation Programme 2007–2013.

⁸ Na wspólne polsko-rosyjskie projekty zarezerwowano łącznie 61,9 mln euro (41,3 mln euro ze środków UE i 20,6 mln euro z budżetu Federacji Rosyjskiej).

⁹ MRG polega na możliwości wielokrotnego przekraczania granicy przez mieszkańców strefy przygranicznej na podstawie zezwoleń wydawanych przez upoważnione organy. Powodem przekroczenia granicy mogą być względy społeczne, kulturalne lub rodzinne, o ile nie mają charakteru działalności zarobkowej, a czas jednorazowego pobytu nie może przekraczać 30 dni.

to znacznie ułatwiało też wykonywanie projektów współpracy między partnerami samorządowymi oraz instytucjami i organizacjami po obu stronach granicy. Wszystko to przekładało się na efekt promocyjny nie tylko dla regionów przygranicznych objętych MRG, ale dla całej Polski.

4 lipca 2016 r. strona polska zawiesiła MRG. Strona rosyjska zrewanżowała się tym samym. Od tego czasu ruchu graniczny pomiędzy Polską i obwodem kalininogradzkim odbywa się wyłącznie na podstawie wiz.

12. Instytucje dialogu i współpracy polsko-kaliningradzkiej

Głównym forum i płaszczyzną dialogu współpracy regionalnej z obwodem kalininogradzkim pozostaje utworzona w 1992 r. Polsko-Rosyjska Rada ds. Współpracy Regionów RP z Obwodem Kalininogradzkim Federacji Rosyjskiej. Jej posiedzenia odbywają się cyklicznie co roku, bez względu na sytuację polityczną. Dotychczas odbyło się szesnaście posiedzeń tej Rady.

Wydział Promocji Handlu i Inwestycji Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie przez lata reprezentował polskie interesy gospodarcze w obwodzie, wspierał polskie firmy, w szczególności małe i średnie przedsiębiorstwa, pomagał w nawiązywaniu kontaktów handlowych, pomagał również zagranicznym firmom zainteresowanym kupnem polskich towarów i usług, prowadził działalność doradczą i informacyjną w sferze regulacji formalnoprawnych, finansowych czy podatkowych, pomagał w tłumaczeniach, prowadził bazę danych ofert polskich i rosyjskich oraz oficjalną statystykę ekonomiczną. 24 lipca 2017 r. Wydział ten został zlikwidowany¹⁰.

Podsumowanie

Obwód kaliningradzki stanowi rosyjską, nadbałtycką eksklawę otoczoną przez państwa Unii Europejskiej. Charakteryzuje go z jednej strony przynależność do rosyjskiej przestrzeni politycznej, ekonomicznej i obronnej, z drugiej zaś oderwanie od pozostałej części Federacji Rosyjskiej. Specyficzne położenie obwodu wpływa na kształtowanie się lokalnej gospodarki – jej uzależnienie od importu i ukierunkowanie na współpracę z zagranicą.

Kaliningrad jako jeden z podmiotów Federacji Rosyjskiej podlega zasadom i rozwiązaniom ustalonym przez federalne centrum, i to Moskwa decyduje o najważniejszych kwestiach dotyczących regionu i obsadza najważniejsze stanowiska. Sytuacja ekonomiczna obwodu jest ściśle związana z koniunkturą gospodarczą w pozostałej części Rosji, produkcja w regionie kierowana jest głównie na rynek rosyjski. Niektóre decyzje Moskwy nie zawsze służą obwodowi. Jednak stara się ona stworzyć warunki do rozwoju społeczno-ekonomicznego regionu porównywalnego z poziomem rozwoju krajów sąsiadujących z obwodem kalininogradzkim.

¹⁰ Na podstawie Zarządzenia Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 13 kwietnia 2017 r. w sprawie likwidacji jednostki budżetowej. Polska Agencja Inwestycji i Handlu, podległa Ministerstwu Rozwoju, uruchomiła nabór do nowej dyplomacji handlowej.

Eksklawowe położenie wpływa na postawy mieszkańców obwodu, których cechuje poczucie własnej odrębności i otwartości na Europę. Wyróżniają się też większą aktywnością i przedsiębiorczością w porównaniu z pozostałymi mieszkańcami Rosji. Społeczeństwo Kaliningradu, w tym jego elity intelektualne, jest otwarte na współpracę z sąsiadami i innymi państwami bałtyckimi.

Obwód kaliningradzki jest jednym z największych skupisk jednostek wojskowych w Rosji, stanowi istotny element rosyjskiego potencjału militarnego w regionie Morza Bałtyckiego. Potencjał ten jest stale wzmacniany w ramach modernizacji rosyjskich sił zbrojnych. Po pogorszeniu relacji Rosji i Zachodu, spowodowanego konfliktem ukraińskim, obwód zaczął być postrzegany jako potencjalne źródło destabilizacji i możliwy punkt zapalny dla Europy Bałtyckiej.

Przewaga opcji otwarcia Kaliningradu na kooperację regionalną stanowić może ważny krok na drodze do dalszej integracji Europy Bałtyckiej. Budowanie przyszłości Kaliningradu wymaga równoważenia gospodarczych, ekologicznych, społecznych i politycznych aspektów rozwoju.

W kaliningradzkim imporcie z Polski dominują materiały budowlane, wyroby z drewna, metalu, pralki, monitory i meble drewniane. Na polski import z obwodu kaliningradzkiego w 2015 r. składały się pasze, żelazo, tytoń, węgiel, torf, tłuszcze i oleje roślinne, papier, kotły, drewno, ryby, pojazdy drogowe i jednostki pływające. Istotne dla rozwoju wzajemnych relacji z obwodem kaliningradzkim są projekty współpracy transgranicznej współfinansowane ze środków UE. Projekty, w których strony polska i kaliningradzka występowały w charakterze beneficjentów bądź partnerów, obejmowały m.in. oczyszczalnie ścieków, budowę dróg, współpracę w sferze medycyny, planowania przestrzennego, układów komunikacyjnych wokół Bałtyku i planowania przestrzennego na morzu.

Mały ruch graniczny zainicjowany w lipcu 2012 r. pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a obwodem kaliningradzkim znacząco wpłynął na ożywienie, wielkość i dynamikę relacji transgranicznych [Anisiewicz, Palmowski 2014]. Wszystko to przekładało się na efekt promocyjny nie tylko dla regionów przygranicznych objętych MRG, ale dla całej Polski. 4 lipca 2016 r. strona polska zawiesiła MRG. Od tego czasu ruchu granicznego pomiędzy Polską i obwodem kaliningradzkim odbywa się, tak jak w przeszłości, wyłącznie na podstawie wiz.

Główną płaszczyzną dialogu współpracy regionalnej z obwodem kaliningradzkim pozostaje utworzona w 1992 r. Polsko-Rosyjska Rada ds. Współpracy Regionów RP z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej. Wydział Promocji Handlu i Inwestycji Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie, który przez lata reprezentował polskie interesy gospodarcze w obwodzie, w lipcu 2017 r. został zlikwidowany.

Literatura

- Anisiewicz R., Palmowski T., 2014, *Small border traffic and crossborder tourism between Poland and the Kaliningrad oblast of the Russian Federation*, *Quaestiones Geographicae*, 33(2): 79–88.
Baryła T., Hojszyk W., 2011, *Regiony i pogranicza: Kaliningrad*. Fakty. Wydarzenia. Opinie, 3.

- Cichocki B., Pełczyńska-Nałęcz K., Wilk A., 2011, *Obwód kaliningradzki w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Joenniemi P., 1996, *Kaliningrad: A region in search for a past and future*, Ostsee-Akademie, Travemünde, s. 28.
- Informacje Gospodarcze z Obwodu Kaliningradzkiego, 2014, (11), Wydział Promocji Handlu i Inwestycji Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie.
- Pacuk M., Palmowski T., 1998, *The development of Kaliningrad in the light of Baltic co – operation*, [w:] *The NEBI Yearbook 1998, North European and Baltic Sea Integration*, L. Hedegaard, B. Lindström (red.), Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg–New York, s. 267–282.
- Palmowski T., 2011, *Kaliningrad – szansa czy zagrożenie dla Europy Bałtyckiej?* [w:] *Wymiar europejski Regionu Morza Bałtyckiego*, T. Parteka (red.), Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Studia, 129: 177–186, Warszawa.
- Palmowski T., 2013, *Kaliningrad – szansa czy zagrożenie dla Europy Bałtyckiej? Monografia społeczno-gospodarcza*, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk.
- Przewodnik dla przedsiębiorcy. Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej*, 2016, Wydział Promocji Handlu i Inwestycji Konsulatu Generalnego RP w Kaliningradzie, Kaliningrad.
- Rogoża J., Wierzbowska-Miazga A., Wiśniewska I., 2012, *Wyspa na uwieży, Kaliningrad między Moskwą a UE*, Prace OSW, 41, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Sakson A., 2014, *Obwód kaliningradzki a bezpieczeństwo Polski*, Przegląd Strategiczny, 7: 109–121.
- Sakson A., 2015, *Obwód kaliningradzki w otoczeniu NATO i Unii Europejskiej*, Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego, 9, 1: 44–52.
- Szwankowska B., Fiedorow G. (red.), 2015, *Planowanie przestrzenne w procesie kształtowania subregionu Zalewu Wiślanego*, Instytut Morski w Gdańsku, Gdańsk, s. 15–75.
- Wiśniewska I., Domańska M., Strzelecki J., Żochowski P., Wilk A., Menkiszak M., 2016, *Obwód kaliningradzki 2016. Społeczeństwo, gospodarka, armia*, Raport OSW, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, s. 1–30.
- Wojtasik S., 1998, *Powstał Euroregion Bałtyk*, Czas Morza, 1(10): 24.
- Zauchta J., 2001, *Zaproszenie do współpracy*, VASAB 2010 i Interreg III B, Pomorski Przegląd Gospodarczy, 3(15): 13.

Adresy internetowe

- <http://www.corpi.ku.lt/power/>, Perspectives of Offshore Wind Energy development in marine areas of Lithuania, Poland and Russia (dostęp: 5.10. 2017).
- <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees/libe/20020409/262626en>, The EU and Kaliningrad, Commission of the European Communities, Brussels, 17.1.2001 (dostęp: 6.10.2017).

prof. dr hab. Tadeusz Palmowski

Uniwersytet Gdański

Wydział Oceanografii i Geografii

Instytut Geografii

Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego

ul. Bażyńskiego 4, 80-952 Gdańsk

tadeusz.palmowski@ug.edu.pl; geotpl@ug.edu.pl